

STRABO

E.Ch.L. van der Vliet

De derde-eeuwse geschiedschrijver Cassius Dio vertelt, dat tijdens de Galli-sche Oorlog in 56 v.C. Caesar tevergeefs de Morini en Menapii probeerde te onderwerpen.

Want zij hadden geen steden en leefden in hutten, en zij brachten hun waardevolste bezittingen naar de dichtst begroeide berggebieden. Zij brachten de Romeinen die met hen in gevecht raakten veel meer verliezen toe dan zij zelf leden. Caesar probeerde daarom in die bergen door te dringen door de bossen om te hakken, maar moest daarvan afzien vanwege hun uitgestrektheid en de naderende winter, en hij trok terug. (XXXIX, 44, 1-2)

De Morini en Menapii woonden in het vlakke land van Vlaanderen en Noord-West Frankrijk. Dio behoorde tot het uit het Griekse Oosten afkomstige deel van de senatorenstand, en was daaronder een van de aanzienlijksten. Het hoogtepunt van zijn maatschappelijke carrière had zijn tweede consulaat, in 229 als *ordinarius* en als collega van de keizer Severus Alexander zelf, moeten worden. De keizer liet hem echter het ambt buiten Rome vervullen, bezorgd dat de praetorianen Dio zouden doden vanwege de harde discipline die hij onder de troepen gehandhaafd had tijdens zijn proconsulaat in Boven-Pannonië en Dalmatië. Dio was een typische representant van de senaatsaristocratie. De keizers met wie hij de nauwste banden had onderhouden, Pertinax tijdens wiens korte regering hij tot *praetor* was gekozen, en Severus Alexander, waren in deze periode ook degenen die de meeste sympathie in de senaat genoten. Dio had zijn eerste consulaat als *suffectus* bekleed onder Septimius Severus. Daarna was hij *proconsul* van Africa en 'curator ad corrigendum statum civitatum' (bijzonder gevolmachtigd bestuurder) van de Kleinaziatische steden Smyrna en Pergamum. De laatste jaren van zijn leven bracht hij door in zijn geboorteland Bithynië.¹

Hoewel zelfs Ammianus Marcellinus, die niet alleen ontwikkeld en geletterd was maar ook een ruime ervaring als militair en verbindingsofficier had en zowel in het Westen als het Oosten van het Romeinse Rijk goed bereisd was, zich in de geografie grof kon vergissen², blijft het op het eerste gezicht vreemd dat Cassius Dio met zijn bestuurlijke ervaring op het hoogste en meest centrale niveau een zo volstrekt onjuiste voorstelling kon hebben van deze noordwestelijke hoek van het Romeinse Rijk. Dit wordt echter veel begrijpelijker, als men er zich rekenschap van geeft dat de geografische perceptie van Cassius Dio hemelsbreed verschilt van de onze. Het gebied van de Morini en Menapii kende hij naar alle waarschijnlijkheid alleen uit de

1 F. Millar, *A Study of Cassius Dio* (Oxford 1964); (Edu.) Schwartz, "Cassius (40)", *PW* III, 2 (1899) 1684.

2 De rivier de Durance aan de verkeerde kant van de Alpen en in een gebied waar hij zelf geweest was: 15,10,11. Ramsay MacMullen, *Roman Government's Response to Crisis. A.D. 235-337* (New Haven & London 1976) 53.

literatuur, en dan vooral uit de historische literatuur over Caesars Gallische Oorlog. Caesar zelf beschreef het land van de Morini en Menapii als bestaande uit 'continentes silvae ac paludes', aaneengesloten wouden en moerassen en daardoor slecht toegankelijk (BG III, 28-29). *Silva* betekent echter ook, en vooral in de Italische context, 'bergwoud' en hierin is de eerste aanzet tot het misverstand gelegen. Volgens Cicero (*De Oratore* I, 36) woonde de mensheid voordat zij beschaafd werd verspreid 'in silvis ac montibus', 'in wouden en bergen' en zowel deze voorstelling van de verspreid wonende wilden als de associatie van hen met 'woudland en bergland' waren gemeengoed.

In de ogen van Cassius Dio was het gedrag van de Morini en Menapii kenmerkend voor hun soort 'barbaren', dat de Romeinen vooral in bepaalde Balkanvolken herkenden. Bergbewoners, die zich aan het gezag van een beschavende overheid konden onttrekken, en roversvolken, die een bedreiging vormden voor de ordelijke samenleving, werden gemakkelijk als identiek beschouwd. Dat gold niet alleen voor het Romeinse Rijk, maar ook al voor de Griekse en eerdere oosterse voorstellingen van semi-nomadische bergvolken, bijvoorbeeld in het Zagros-gebergte, die hoog in hun bergen ongrijpbaar waren voor de strafexpedities van de Perzische Achaemeniden en de Griekse Seleuciden. Alexander de Grote had hen op zijn eigen wijze stevig aangepakt, maar dat was een uitzondering gebleven.³ Het is veelzeggend, dat nog in de tijd van Augustus het Romeinse gezag niet effectief gevestigd was in het bergachtige binnenland van Corsica. Periodieke rooftochten moesten de inheemsen binnen de perken houden.⁴ Voor Dio was de reactie van de Morini en de Menapii volstrekt volgens het stereotype patroon. Zij trokken zich met hun bezittingen terug in hun ondoordringbare wouden, dus in de bergen. Van daaruit vormden zij als rovers een bedreiging voor het vreedzame bestaan van de sedentaire bewoners in de vlakke, zoals de Salassi en andere Alpenvolken, de Iapodes en anderen indertijd op de Balkan hun omgeving hadden geterroriseerd. De Bessi van de Balkan werden 'de rovers van de rovers' en de 'barbaren van de barbaren' genoemd. Onder hen en hengelijken recruteerden de Romeinse keizers hun bereden lijfwacht als een soort 'gorilla's'.⁵

Men kan het wereldbeeld en de geografische voorstellingswereld van de bovenlaag van het Romeinse Rijk het best als politiek van karakter kenschetsen.⁶ Het is dan ook terecht Strabo's *Geografie* in de eerste plaats als een voorbeeld van politieke geografie te beschouwen. Het is echter pas in de negentiende en twintigste eeuw dat men het werk op deze waarde is gaan schatten, en daarom hogelijk waardeerde. Er is beweerd, dat Napoleon I

3 P. Briant, '>Brigandage<, dissidence et conquête en Asie Achéménide et Hellénistique', *Dialogues d'Histoire Ancienne* 2 (1976) 163-258; M. Clavel-Lévêque, 'A propos des brigands: discours, conduites et pratiques impérialistes', *ibidem*, 259-262; P. Briant, *État et pasteurs au Moyen-Orient ancien* (Cambridge & Paris 1982).

4 Str. V,2,7, C.224.

5 De grafinscripties van de *equites singulares*: CIL VI, 3173-3322. Bessi: 3177, 3205 te midden van Pannoniërs, Rhaetiërs, Norici, Daciërs, Bataven, etc. De Bessi als 'rovers van de rovers': Str. VII,5,12, C.318; vgl. Florus II,iv,12,13 over de Moesi: 'ipsorum ... barbari barbarorum'.

6 Claude Nicolet, *L'Inventaire du Monde. Géographie et politique aux origines de L'Empire romain* (Fayard; z.p. 1988).

gezegd zou hebben dat iedere staatsman kennis zou moeten nemen van Strabo's *Geografie*.⁷ De juistheid van deze bewering heb ik helaas nog niet kunnen achterhalen, maar wel is in de jaren 1805-1819 een Franse vertaling van Strabo verschenen die op last van de regering gemaakt was.⁸ Maar niet altijd is het werk om dit politiek geografische aspect belangrijk gevonden. Bewijzen, dat het in de Oudheid zelf geraadpleegd of gebruikt werd, zijn er niet. Strabo's *Geografie* is bewaard door de Byzantijnen, die hem ook kortweg als 'De Geograaf' citeerden. Zijn veel omvangrijker historisch werk is op een enkel fragment na verloren. De belangstelling van de Byzantijnen was veeleer antiquarisch en lexicografisch, zoals blijkt uit de alleen via Byzantijnse excerptoren, Homeruscommentatoren en lexicografen bewaarde fragmenten van het laatste deel van boek VII. Zo bevinden zich in Eustathius' commentaar op de *Ilias* citaten als:

Want als, volgens de Geograaf, het woongebied van de Macedoniërs zich uitstrekte van de Thessalische Pelion en Peneius in het binnenland tot Paeonië en de Epirotische volken, en voor Troje de Grieken bondgenoten uit Paeonië hadden, is het moeilijk voorstelbaar dat er voor de Trojanen bondgenoten kwamen van de genoemde verder weg wonende Paeoniërs. (ad *Ilias* 2,848; Str. VII, fr.12a)
Er zijn verschillende plaatsen Ephyrae, als de Geograaf er inderdaad negen van telt (idem, ad *Ilias* 2,659; Str. VII, fr.16d),

en in het lexicon van Stephanus Byzantinus:

Crusis: een deel van Mygdonia. Strabo in het zevende boek. (Steph.Byz. s.v. 'Krousis'; Str. VII, fr.21a);
De stad Crannon ligt honderd stadiën van Gyrtion, zoals Strabo zegt. (Steph.Byz. s.v. 'Krannoon'; Str. VI, fr.16a).

In een samenvatting, de Byzantijnse *epitome*, komt Strabo's *Geografie* er zo uit te zien:

Dat onder de heuvels aan de voet van de Olympus bij de Peneius Gyrtion ligt, de stad van Perrhaebiërs en Magneten, waarover Peirithoüs en Ixion regeerden. Crannon ligt honderd stadiën van Gyrtion verwijderd, en ze zeggen, dat wanneer de dichter (scil. Homerus) zegt "Voorwaar deze twee uit Thracië", hij met de Ephyri de Crannoniërs, en met de Phleguae de Gyrtioniërs bedoelt. (VII, fr.16)

Strabo (±64/63 v.C. - ±20/23 n.C.) was afkomstig uit de bovenlaag van het koninkrijk Pontus, uit een half-Griekse en half-inheemse familie die tot de directe omgeving van de koningen Mithridates V en Mithridates VI Eupator behoorde. Zijn eigen oriëntatiepunt was echter 'Rome'. Omstreeks het jaar van zijn geboorte had Pompeius een einde gemaakt aan het zelfstandige bestaan van het koninkrijk Pontus. Strabo (de naam is waarschijnlijk van Romeinse oorsprong en getuigt van verkrijging van het Romeinse burgerrecht in de loop van zijn leven) volgde filosofische studies in Nysa (indertijd in het

7 E. Pais, 'Straboniana (Contributa alla studia delle fonti della storia e della amministrazione romana)' *RFIC* 15 (1887) 240.

8 De La Porte du Theil, A. Coray et A. Letronne, *Géographie de Strabon, traduite du grec en français* (5 t.; Paris 1805-1819).

politieke en culturele centrum van Klein-Azië, bij Tralles), Rome en Alexandrië. Tussen deze plaatsen en zijn geboorteland heeft zijn leven zich afgespeeld. Zijn Romeinse connecties waren te vinden in de top van de ridderstand en onder senatoren, naar het lijkt vooral de kring waartoe vertrouwelingen van de latere keizer Tiberius behoorden. Zijn patroon was vermoedelijk Aelius Gallus, in wiens gezelschap hij ook verkeerde toen Gallus tussen 26 en 24 v.C. *praefect* van Egypte was.⁹ Strabo was een bereisd man. Naar eigen zeggen kende hij uit eigen aanschouwing het oosten (Klein-Azië, Egypte, Griekenland) zowel als het westen (Italië) van het Middellandse Zeegebied meer en dus beter dan zijn voorgangers, die immers of vooral met het oosten of met het westen vertrouwd waren.¹⁰ Overdreven is deze bewering niet, mits men de nadruk legt op het 'naar verhouding in oost en west samen'.

Strabo heeft zeker gedurende de laatste tientallen jaren van zijn leven aan zijn *Geografie* gewerkt en delen ervan aan de actualiteit aangepast, zij het niet op een manier die wij systematisch noemen. Zelfs is de vraag gesteld, of de laatste redactie van de tekst van zijn eigen hand is of kan zijn. Strabo schreef zijn *Geografie* na de voltooiing van een waarschijnlijk veel omvangrijker (47 tegenover 17 boeken) algemeen historisch werk. Met deze gecombineerde beoefening van geschiedschrijving en geografie trad hij bewust in de voetsporen van Polybius. Evenals deze bestemde hij zijn werk voor de *politikos*, de man die leidinggevende bestuurlijke en militaire ambten bekleedde, in casu, mag men denken, de Romeinse bestuurder van zijn tijd. In de eerste twee boeken geeft Strabo een uiteenzetting over de theorie en het onderwerp van de geografie, en beklemtoont hij al direct het praktische nut van de geografische kennis voor bestuurders, dat groter is dan dat van de politieke theorie (I,1,18, C.10-11). De daadwerkelijke beschrijving van de 'bewoonde wereld' begint in het uiterste westen (volgens Strabo) met het Iberisch schiereiland, gevolgd door Gallië, de Britse eilanden en het Alpengebied. Italië en Sicilië beslaan de boeken V en VI, Europa ten noorden van de Donau en het Balkanschiereiland, van de Rijn tot de Don, boek VII. In de boeken VIII tot en met X behandelt Strabo het Griekse vasteland en de Griekse eilanden, met uitzondering van die voor de kust van Klein-Azië. In boek XI neemt hij de draad bij de Don weer op, bespreekt de binnenlanden tot en met Bactrië en komt met een boog via Medië en Armenië terug naar het westen. Het eerste deel van boek XII, Klein-Azië tot aan de rivier de Halys (Cappadocië en Pontus) is het natuurlijke vervolg daarvan. In de boeken XII tot en met XIV beschrijft Strabo Klein-Azië en de voor de kust daarvan gelegen eilanden, voornamelijk rondgaand langs de kustlijn: van Pontus naar de Bosporus, de Troas, naar het zuiden tot Rhodos en vandaar langs de zuidkust naar Tarsus. Het leeuwedeel van boek XV wordt in beslag genomen door India (vooral het stroomgebied van de Indus), zijn bewoners en hun culturen, en dan gaat het weer westwaarts naar Perzië en Mesopotamië (XV,2 - XVI,1). Boek XVI is het minst doorzichtig van structuur. Na Mesopotamië volgt de Middellandse Zeekust van Syrië en Palestina van noord

9 E.Ch.L. van der Vliet, *Strabo over landen, volken en steden, gezien tegen de historische en sociale achtergronden van zijn leven en werken* (diss. Leiden; Assen & Amsterdam 1977) 36-118.

10 II,5,11, C.117.

naar zuid inclusief de recente geschiedenis en cultuur van de Joden, dan weer de Perzische Golf en tenslotte de Arabische landen op beide kusten van de Rode Zee met inbegrip van de oostkust van Afrika tot Notu-ceras ('Hoorn van het Zuiden'), Kaap Guardafui, en de aangrenzende binnenlanden. Het laatste boek behandelt het 'kleinste' continent, Libya, en is voor het grootste deel gewijd aan Egypte. Daarna volgen Aethiopië (het binnenland stroomopwaarts van de Nijl) en tenslotte de noordkust van Afrika, te beginnen in het uiterste westen en eindigend bij de westelijke Nijlmond.

Zoals deze rondgang in vogelvlucht al enigszins laat zien, zijn de kustlijnen het skelet van Strabo's beschrijving. De kustlijn biedt de schrijvende geograaf houvast: richting, een opeenvolging van markante punten als kapen en tempels op hoogten, baaien, bergtoppen in het binnenland, riviermonden, havens, steden, ankerplaatsen en vissersdorpen. De ligging van plaatsen en streken in het binnenland wordt bij voorkeur van de kust uit bepaald, parallel daaraan of langs een rivier stroomopwaarts, en wanneer mogelijk langs hoofdwegen. Een uitgebreid en uitgestrekt hoofdwegenet was er echter niet in Strabo's tijd, en de wegen die hij kende en gebruikt zijn beperkt tot Italië, Noord-Griekenland en Klein-Azië. Soms kan een historische gebeurtenis, zoals de tocht van Alexander de Grote, de geograaf een vaste richtlijn verschaffen, maar voor het overige is hij vaak aangewezen op de vage en naarmate men dieper het binnenland in gaat steeds minder precieze aanduidingen als 'voorbij' en 'naast', 'onder' en 'tussen'. De scheiding van zee en land, van golven en kapen verschaft duidelijke markeringspunten en scheidslijnen, die tussen bergen en vlakke gebieden in veel mindere mate.¹¹ In de boeken die over Griekenland gaan, en vooral over het vasteland, is Homerus' 'Scheepscaatalogus' vaak Strabo's leidraad. Op het waarom daarvan kom ik straks terug. Beroemd tenslotte is Strabo's wijze van karakterisering van gebieden door hun vorm te vergelijken met een bekend voorwerp, een methode die overigens niet van hemzelf maar van zijn voorganger Eratosthenes afkomstig was: de gehele bewoonde wereld met een *chlamys*, een mantel, het Iberisch schiereiland met een ossehide, het eiland Sicilië een driehoek, de Peloponnesus het blad van de plataan, het Tweestromenland een boot waarvan de Eufrates als het ware de kiel en de Tigris de boord voorstelt, de vlakte rond Cyrene en de locatie van Tralles een trapezium, de stad Alexandrië een *chlamys*.¹²

In de eerste twee, inleidende boeken behandelt Strabo de beginselen van de geografie. Zij zijn opgebouwd rond het werk van Eratosthenes en de kritiek daarop door de astronoom en mathematisch geograaf Hipparchus, de geschiedschrijver Polybius en de stoïcijnse geleerde en filosoof Posidonius. Op het terrein van de geografie had de laatste zo schijnbaar uiteenlopende zaken als de leefwijze, cultuur en fysische anthropologie van barbaarse volken, hun verband met klimaat, fauna en fysische geografie, bijzondere delfstoffen, de oorzaak van de eb- en vloedbeweging bestudeerd. Volgens sommigen is Posidonius' boek *Over de Oceaan* in feite Strabo's voornaamste zegsman

11 II,5,17, C.120; XI,1,4, C.491; vgl. XII,4,4, C.564.

12 II,1,30, C.83; II,5,6, C.113; II,5,14, C.118 (bewoonde wereld en *chlamys*); III,1,3, C.137 (Iberia); VI,2,1, C.265 (Sicilië); VIII,2,1, C.335 (Peloponnesus); XIV,1,42, C.648 (Tralles); XVI,1,22, C.746 (Mesopotamië); XVII,1,8, C.793 (Alexandrië); XVII,3,20, C.837 (Cyrene). En ook XVII,3,1, C.825: Libya een rechthoekige driehoek.

geweest, ook waar hij naar andere auteurs verwijst.¹³ Dit radicale standpunt is echter niet te handhaven. Voor de geschiedenis van de wetenschappelijke geografie van de Grieken, die zijn hoogtepunt bereikte in de periode van het Hellenisme, is Strabo's *Prolegomena* van onschatbare waarde. Uitgaande van de bolvorm van de aarde en de meting van haar omvang door Eratosthenes neemt Strabo aan dat zijn 'bewoonde wereld' op een kwart daarvan ligt. Of er nog andere 'werelden' zijn, laat hij in het midden.¹⁴ Wel staat het voor hem vast dat de drie continenten die haar vormen, Europa, Asia en Libya, geheel door water, de *Oceanus* van Homerus, omringd zijn. De verdere invulling van het wereldbeeld vereist de bepaling van afstanden, zowel in geografische lengte- als breedteligging, de bepaling van de ligging van de verschillende landstreken ten opzichte van elkaar, en dus ook de indeling van de bewoonde wereld in kleinere geografische eenheden. In Europa, met zijn Iberisch-, Italiaans- en Balkanschiereiland, Rijn- en Donaugrens is dat betrekkelijk eenvoudig, in de grote landmassa van Asia veel minder.

Eratosthenes had geprobeerd op grond van zoveel mogelijk objectieve geografische criteria 'secties' (*sphragides*) af te bakenen. Uit een oogpunt van elegantie, zowel cultuurhistorisch, mathematisch en zuiver geografisch, waren de door hem voorgestelde oplossingen niet altijd even geslaagd. Met de discussie daarover waren kwesties verbonden als de indeling van de aarde in uniforme geografische breedtezones (klimata), de definitie van pool, poolcirkel en troposfeer, de vraag van de bewoonbaarheid van de tropen. Steeds echter stoot men op het feit, dat men in de Klassieke Oudheid wel in staat was de geografische breedteligging, maar niet de geografische lengte van een plaats te bepalen.¹⁵ De gedachte, dat een reeks plaatsen op dezelfde meridiaan moest liggen, was dan ook enerzijds een kwestie van gissen en anderzijds gesproten uit het vooropgestelde idee van geometrische harmonie. Soms was de gok bij benadering juist, soms er ver naast. Bovendien beschikte men slechts over de breedtebepalingen van een beperkt aantal steden, waarvan de keuze soms door het toeval bepaald was. Strabo ging uit van een raamwerk dat gevormd werd door de meridiaan door Alexandrië, Rhodos, Byzantium en de monding van de Donau, en de breedtegraad van Rhodos-Gadez-Straat van Messina-Issus.¹⁶ De zuidelijke grens van zijn wereldbeeld was de hoogte van het 'Kinnamon voortbrengende land' bij Notuceras en van Taprobane (Ceylon), de noordelijke de graad van Ierne (Ierland), dat voor hem ten noorden van Brittannië ligt en dus ook ten noorden van Zuid-Rusland.¹⁷ Strabo was ervan overtuigd dat de natuurlijke omstandigheden in een land allereerst bepaald

13 Over Strabo's brongebruik zijn vooral met betrekking tot afzonderlijke boeken en gebieden veel studies verricht. Een algemeen overzicht is al gegeven door Marcel Dubois, *Examen de la Géographie de Strabon. Étude critique de la méthode et des sources* (Paris 1891). Zie ook E. Honigmann, 'Strabo (3)', *PW* IV A,1 (1931) 97-147, en de inleidingen in de afzonderlijke delen van de Budé-editie.

14 II,5,6, C.113; II,5,13, C.118.

15 Germaine Aujac, *Strabon et la science de son temps* (Paris 1966) 113-179. Vgl. M. Berger, *Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen* (tweede druk; Leipzig 1903).

16 Het schema is afkomstig van Eratosthenes. Zie J. Oliver Thomson, *History of Ancient Geography* (oorspr. druk Cambridge 1948; New York 1965) 164-5, fig. 20 en 21; Aujac, *Strabon et la science*, figure IX.

17 II,5,14, C.118-9.

werden door zijn klimatische ligging, dat is door de positie ten opzichte van de zon en dus de geografische breedte. Hij kan dan ook niet geloven dat de rijke en vruchtbare landen Bactrië en Hyrcanië zo welvarend zijn als zij inderdaad zo noordelijk liggen als zij kennelijk liggen.¹⁸ Op grond van eenzelfde redenering verwerpt hij, in het voetspoor trouwens van Polybius, de berichten van Pytheas over het verre noordwestelijke Thule als verzinsels. Op de breedte van Noorwegen is het volgens Strabo veel te koud voor menselijke bewoning.¹⁹

Naast de eerste twee boeken hebben vooral het derde en vierde altijd sterk de aandacht getrokken. Zij vallen op door de kleurrijke beschrijvingen van de Iberische en Gallische landen en hun bewoners. Spanje is rijk door zijn natuurlijke produkten, olijven, wijn, metalen en ook vis, Gallië gezegend door de goede verbindingen over de rivieren en van rivier naar rivier. De bewoners van Baetica (in Zuid-Spanje) waren een sinds eeuwen beschaafd volk, maar verder zijn de bewoners van deze landen barbaars, trots, pronkzuchtig en onbeheerst, wat zich uit in hun kleding, hun sieraden, en hun gedrag. De Gallische aanzienlijken hingen de koppen van hun gedode vijanden aan het tuig van hun paarden, de mensenoffers die hun priesters, de Druiden, brachten, waren van een exotische gruwelijkheid. De Cantabriërs en hun buurvölkeren poetsten hun tanden en wasten zich met daarvoor speciaal bewaarde urine en sliepen op de grond. Een beestachtige manier van leven, aldus Strabo, die alleen in de directe natuurlijke behoeften voorziet, en niet deugt voor een beschaafde (*politikos*) leefwijze.²⁰ De kleurrijke en levendige indruk die deze beschrijvingen maken, zijn echter de verdiensten van de bron waarover Strabo hier beschikt, het verslag van de scherpe waarnemer Posidonius.

Wie echter Strabo en zijn *Geografie* echt wil leren kennen, moet zich ervoor hoeden niet te blijven steken bij de eerste twee of de eerste vier boeken. Het hart van Strabo's *Geografie* is de beschrijving van de Griekse wereld en vooral die van Klein-Azië, naar verhouding ook het meest gevarieerde en gedetailleerde deel van het werk. De karakteristiek van het gebied waarin zijn vaderstad lag, geeft om te beginnen een goede indruk van Strabo's visie op de natuurlijke omgeving van een beschaafde stad. Uitgebreid beschrijft hij de loop van de rivieren die deze vlakte van Themiscyra doorkruisen.

Daardoor is de bodem van de vlakte altijd vochtig en bedekt met gras en kan hij kuddes van zowel runderen als paarden voeden. De meeste graanopbrengst heeft hij van gierst en sorghum, bijna in onuitputtelijke hoeveelheden. Want de goede watervoorziening overwint elke droogte, zodat geen enkele hongersnood de mensen daar bereikt. Het bergland geeft een zodanige oogst aan fruit, vanzelf gegroeid en in het wild, druiven, peren, appels en walnoten, dat het in elk jaargetijde een overvloedige voorraad heeft voor wie naar buiten het bos ingaan. Want in de ene tijd hangen de vruchten aan de bomen, in de andere liggen zij in en onder de laag afgevallen

18 II,1,14, C.72-3.

19 I,4,4, C.64; II,5,8, C.114.

20 IV,1,2, C.177-8 en I,14, C.188-9 (Gallië); IV,4,5, C.197-8 (Posidonius over de barbaarse gebruiken van de Galliërs); III,4,16, C.164 (Cantabriërs); III,4,17, C.164 (barbaarse sieraden van vrouwen). Vgl. A.N. Sherwin-White, *Racial Prejudice in Imperial Rome* (Cambridge 1970) 1-5.

bladeren die dik en wijd verspreid is. Talrijk zijn ook de vangsten van allerlei soorten wilde dieren dankzij de rijkdom aan voedsel. (XII,3,15, C.547-8)

Strabo's benadering van de natuurlijke omgeving gaat uit van de vraag welke mogelijkheden zij biedt voor de ontwikkeling van de menselijke samenleving en cultuur. Het hoogtepunt daarvan is, en dat zal niemand verbazen, in zijn ogen bereikt in de stedelijke Griekse en Romeinse cultuur in het Middellandse Zeegebied. Het is een wereld met twee polen, de ene het Rome van Augustus, de andere het centrum van de Griekse wereld, dat in Strabo's tijd gevormd wordt door de steden aan en het binnenland achter de westkust van Klein-Azië: Tralles, Nysa, Pergamum, Smyrna, Cyme, Clazomenae, Milete, Ephese, Magnesia aan de Maeander, Halicarnassus, Rhodos, Samos, enzovoorts. Heel kenmerkend is de opmerking waarmee Strabo zijn inleidende passage over Ionië (omvang, begrenzing, oudste geschiedenis en de stichters van de twaalf Ionische steden, vroegere bewoners) afsluit:

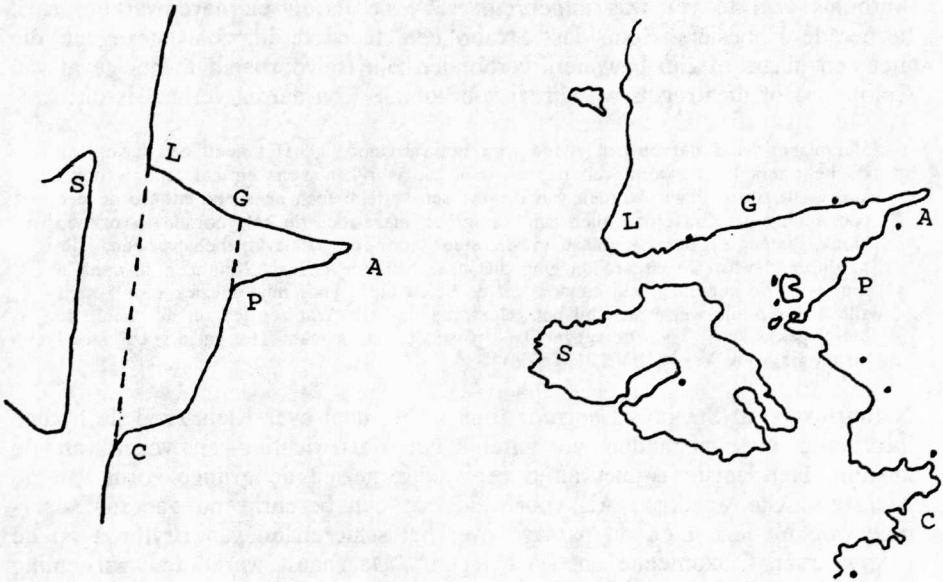
Tot zover hierover. Nu moeten de plaatsen een voor een langsgegaan worden, te beginnen met de voornaamste, die ook het eerst gesticht zijn, ik bedoel Milete en Ephese, want dat zijn de beste en de beroemdste steden (hier). (XIV,1,4, C.634)

Strabo houdt daarbij overigens wel strikt de geografische volgorde aan. Milete en omgeving behandelt hij in de capita 5-7, de kust van de Latmische Golf met onder meer Priene in 8-14, het eiland Samos en omstreken in 15-19, het vervolg van de kust in 20, en Ephese in 21-25, en zo verder naar het noorden tot de grens van Ionië en Aeolië.

Regelmatig maakt de beschrijving van de directe omgeving van een *polis*, die ook vaak als het land, de *chôra*, tot die *polis* behoorde, deel uit van die van de eigenlijke stad. Een goede indruk van Strabo's benadering van stad en land geeft de passage over Antiochië aan de Maeander:

Na Hierapolis komt het gebied aan de overzijde (de zuidzijde in dit geval) van de Maeander. De gebieden rond Laodicea en Aphrodisias tot aan de omgeving van Carura heb ik al besproken. Het volgende gebied is dat wat zich in het westen bevindt, de *polis* van de Antiochiërs aan de Maeander, dat al deel uitmaakt van Carië. Ten zuiden liggen Groot-Cibyra en Sinda en Kabalis, tot aan het Taurusgebergte en Lycië. Antiochia nu is een *polis* van gematigde omvang, gelegen aan de Maeander zelf in de streek bij Phrygië, en met dat land door een brug verbonden. Zij bezit een aanzienlijk territorium (*chôra*) aan beide zijden van de rivier, dat in zijn geheel vruchtbaar is. Het brengt vooral de zogenaamde Antiochische gedroogde vijgen voort, die zij ook de 'driebladige' noemen. Het gebied is eveneens onderworpen aan aardbevingen. Onder hen groeide ook de beroemde sofist Diotrefes op, wiens lessen gevolgd zijn door Hybreas, de grootste redenaarskunstenaar in mijn tijd. (XIII,4,15, C.630)

Met de vermelding van beroemde personen, veelal dichters, schrijvers en filosofen en dergelijke die uit de plaats afkomstig waren, in heden en verleden maar met de nadruk op de eigen tijd of iets eerder, pleegt Strabo de beschrijving van een Griekse stad en haar omgeving af te sluiten. Zo begint hij de beschrijving ook vaak, dat wil zeggen als er voldoende aanleiding voor is en hem de gegevens bekend zijn, met de stichting en het oudste verleden. In het algemeen kan men zeggen dat Strabo's beschrijvingen van de verschillende Griekse *poleis* in Klein-Azië, maar ook elders, steeds dezelfde elementen bevatten, al is hij niet over iedere stad even uitvoerig of, zo men wil,

Illustratie:

Strabo: de ligging van Lesbos voor de Adramyttische Golf.

De Adramyttische Golf wordt volgens Strabo gevormd door de Elaitische Golf en de Golf van Adramyttium in eigenlijke zin. De begrenzing van deze 'grote' golf wordt gevormd door de tegenover elkaar gelegen kappen Lectium (L) en Canè (C). Het eiland Lesbos strekt zich uit voor de mond van deze golf, van noord naar zuid. De tegenover kaap Lectium gelegen Kaap Sigium wordt zo een uiterste noordpunt in plaats van een uiterste westpunt. Tegenover Kaap Canè ligt de zuidelijkste punt van Lesbos. De Golf van Adramyttium in eigenlijke zin wordt begrensd door de tegenover elkaar gelegen kappen Gargara (G; 120 stadiën ten oosten van Assos) en Pyrrha (P). Zie hieronder schetsmatig Strabo's kaartbeeld vergeleken met het onze. Adramyttium ligt bij A. Zie Strabo XIII,1,51, C.606-7; XIII,1,68,C.615; en XIII,2,2, C.616-7.

volledig. Vaak is ook in de opbouw en de volgorde van deze beschrijvingen een zekere regelmaat te herkennen. (Het is hier niet de plaats uitvoerig op dat aspect in te gaan; ik hoop dat elders eens te kunnen doen.) Een goede indruk van een uitgebreide stadsbeschrijving krijgt men uit het inhoudsoverzicht van die van Ephese: c.21: oudste geschiedenis, vroegere bewoners, de stichter van de Griekse stad, de bemoeienissen van Lysimachus met Ephese en de bestuurlijke organisatie; c.22-23: de geschiedenis van de beroemde tempel van Ephese, zijn architect, de kunstwerken die er als wijgeschenken te zien zijn, de priesters, en de problemen met het asylrecht dat vooral door Antonius veel te ver was uitgebreid; c.24: de haven en havenwerken; c.25: beroemde Ephesiërs. Soms last Strabo een anecdote in, zoals gezegden die met een plaats of zijn bewoners verbonden zijn (bijvoorbeeld in het geval van Colophon) of dichtregels waarin zij voorkomen. Een aardig verhaal is dit:

Vervolgens Iasus dat op een eiland voor het vasteland ligt. Het heeft een haven, en de bewoners leven vooral van de zee want die is rijk aan vis en het land is nogal karig. Dit soort dingen worden van die mensen verteld: toen eens een citharoede een voorstelling gaf, luisterden allen aandachtig toe, maar toen de bel voor de visverkoop klonk, lieten zij hem allemaal in de steek voor de vismarkt, behalve één, die hardhorend was. De citharoede ging dus naar hem toe en zei: 'Mijnheer, ik dank u zeer voor de eer die u mij aandoet en de liefde die u voor mijn muziek toont; want alle anderen zijn weggegaan bij het geluid van de bel!' 'Wat zeg je', zei hij, 'heeft de bel al geklonken?' Toen de zanger dat bevestigde, zei de man: 'Het ga je goed', stond op en ging ook weg.' (XIV,2,21, C.658)

Natuurlijk bevat Strabo's *Geografie* ook in het deel over Klein-Azië de nodige informatie over afstanden en feitelijkheden als richting en vorm van de kustlijn. Het laatste is niet altijd eenvoudig, gezien de grillige vorm van de Kleinaziatische westkust. Als voorbeeld hoe een beschrijvend geograaf daarmee worstelt leze men de passage over het schiereiland van Erythrae op de nek waarvan Clazomenae en Teos liggen.²¹ Daarnaast werkt de waarneming vanaf de grond en in één kijkrichting aanzienlijk vertekenend. Bochten worden rechte lijnen, en zo stelt Strabo de westkust van Klein-Azië vrijwel als een rechte lijn van noord naar zuid voor, met Byzantium en Rhodos op dezelfde meridiaan. De bocht van Adramyttium wordt zo ernstig vervormd, met nogal wat consequenties voor de ligging van het eiland Lesbos ten opzichte van het vasteland (zie afbeelding). Op een gegeven moment laat Strabo zich ontvallen:

Vervolgens is de vaart van Heraclea naar Pyrrha, een stadje, ongeveer honderd stadiën. Van Milete naar Heraclea is de vaart met de bochten van de golf mee weinig meer, maar direct van Milete naar Pyrrha dertig. Een zoveel langere vaarweg is de route langs het land. Noodgedwongen moet men bij beroemde plaatsen de last (to *periskeles*: letterlijk de moeilijkheid, de hardheid) van dit soort geografie verdragen. (XIV,1,9-10, C.636)

Het woord 'beroemd' is al in twee citaten gevallen. Voor Strabo tellen in de eerste plaats het aanzien en het prestige van een stad en haar burgergemeenschap. Omvang, openbare bouwwerken als tempels, theaters en gymnasia, de geschiedenis, de wijsheid van de stichters bij de keuze van de locatie, de kwaliteit van de burgers, de bestuurlijke organisatie, de beroemdheden die de

21 XIV,1,31, C.644.

stad heeft voortgebracht, dat alles getuigt daarvan. Mylasa, bijvoorbeeld, is in een buitengewoon vruchtbare vlakte gelegen, maar Strabo, en anderen voor hem, verbazen zich erover waarom de stad op zo'n strategisch ongunstige plek gesticht is. Iemand heeft eens gezegd: "Als de man die deze stad stichtte, niet bevreesd was, was hij dan zelfs niet beschaamd?" Anderzijds liggen er in de naaste omgeving marmergroeven, en daardoor is de plaats met bouwwerken op allerlei wijze schitterend ingericht. Strabo wijdt vooral uit over de tempels vanwege de ouderdom en de meer dan locale betekenis van hun culten (XIV,2,23, C.658-9). In het algemeen gaat hij opvallend vaak in op heilighdommen en de daaraan verbonden, soms exotische en vreemde, religieuze praktijken. Zo treft men in Klein-Azië op meerdere plaatsen grotten aan waar de goddelijke machten van de vruchtbaarheid en de onderwereld vereerd worden. De priesters die hen dienden waren vaak gecastreerd. In een paar gevallen wordt verteld dat zij de enigen waren die niet verstikt werden door de dodelijk giftige dampen die in de grot hingen.²² In het algemeen heeft Strabo weinig op met allerlei populaire godsdienstige voorstellingen. Als filosoof had hij een rationelere kennis van de diepere betekenis van het bestaan en het goddelijke. Tempels en heilighdommen zijn voor hem bovendien niet alleen herinneringen aan het verleden (als er een *heros* vereerd wordt) en markante punten op de kustlijn, maar als bouwwerk de uitdrukking van de welvaart en de roem van de stedelijke gemeenschap. Met de bouw van grootse tempels, theaters, en dergelijke wedijverden de Griekse steden met elkaar. Bovendien waren de tempels de bewaarplaatsen van kostbare wijgeschenken, en dus van veel kunstwerken als beelden, maar ook van muurschilderingen. Zo zag Strabo in Ephese dat bijna het hele altaar vol stond met werken van de beroemde beeldhouwer Praxiteles, maar, vervolgt hij, "zij lieten mij werken van Thrasus zien, die ook de maker is van het heilighdom van Hecate en het wassenbeeld van Penelope, en van de oude vrouw Euryclea" (XIV,1,23, C.641).

Hier en daar vermeldt Strabo specifieke bijzonderheden, zoals een onderaardse stroom bij Andira en een aquaduct bij Pitane (XIII,1,67, C.614), de aanleg van Smyrna zoveel mogelijk in rechte straten (bijzonder, zegt Strabo, *diaphoros*, door Jones vertaald met 'exceptionally good'²³) die geplaveid zijn, maar zonder dat aan een afwatering gedacht is zodat al het vuil op de straten blijft liggen, de grote vierkante stoa's in Smyrna, de bibliotheek, het *Homereion*, in Lebedos het feit dat daar de vereniging van Dionysische artiesten zijn zetel heeft (XIV,1,29, C.643). Veelvuldig echter zijn de vermeldingen van havens, oorlogshavens, afsluitbare havens, en ankerplaatsen. Verwonderlijk is dat niet in een *Geografie* waarvan de kustbeschrijving het raamwerk vormt. Zijn bron, de *Periplus* van Artemidorus van Ephese, berustte op een lange traditie. Dergelijke beschrijvingen van kusten en kustplaatsen, zowel ten behoeve van de handel als de oorlogsvoering (bijvoorbeeld het geschrift *Over Havens* van de ptolemaeische admiraal Timosthenes) en later ook ten behoeve van het keizerlijk bestuur (Arrianus) vormden een

22 XIII,4,14, C.629-630; XIV,1,44, C.649-650.

23 H.L. Jones, *The Geography of Strabo with an English Translation* VI (oorspr. druk 1922; London & Cambridge 1970) 245: XIV,1,37, C.646.

van de hoofdtradities van de geografische literatuur in de Oudheid.²⁴ Het nut van dit soort informatie voor Strabo's beoogde lezer, de *politikos*, is ook voor ons nog evident.

De stad is de creatie van de burgergemeenschap, en de 'ziel' van de burgergemeenschap is haar politieke organisatie. Daaruit blijkt de kwaliteit van iedere *polis*-samenleving. Strabo vermeldt dan ook regelmatig de bestuurlijke organisatie of details ervan, meestal als zij te prijzen zijn. Een democraat is hij overigens niet. Verstandig bestuur leidt tot stabiliteit en militaire kracht, en dus tot onafhankelijkheid. Over Cibra, indertijd een machtige stad (30.000 krijgers te voet en 2.000 ruiters) met een uitgestrekt territorium zegt hij: "Zij werd altijd door tyrannen bestuurd, maar toch op een verstandige, dat is een gematigde (*sôphronôs*), manier." (XIII,4,17, C.631). De Rhodiërs waren weliswaar geen democratie, maar het gewone volk wel goed gezind. Van oudsher zijn de rijke burgers er verplicht er toe bij te dragen dat de arme burgers een voldoende bestaan hebben, dat er voor graan gezorgd wordt, en dergelijke, zodat de stad ook over genoeg burgermankracht beschikt om de vloot te bemannen (XIV,2,5, C.652-3). Met zijn vloot was Rhodos zo tot het tweede kwart van de tweede eeuw v.C. een sterke zeemacht geweest en waren de Rhodische samenleving dankzij de welvaart uit de inkomsten uit de haven sociale spanningen en conflicten bespaard gebleven. Cyzicus in de Propontis leek wat zijn inrichting betreft (*kosmeisthai*) op Rhodos, Massilia en Carthago. Alle waren oligarchieën. Massilia werd bestuurd door een Raad van 600 en gekenmerkt door de gematigdheid van haar elite.²⁵ Cyzicus

wedijvert met de eerste van de *poleis* in Asia door haar grootte, schoonheid en goede wetten, ten aanzien van zaken van vrede zowel als die van oorlog.... Het meeste laat ik onvermeld, maar zij hebben drie bouwheren belast met de zorg voor de openbare gebouwen en de oorlogsmachines, drie met de zorg voor de voorraadkamers, namelijk één van de wapens, één van de oorlogsmachines, één van het graan. Zij gaan het bederf van het graan tegen door het te vermengen met chalkidische aarde. (XII,8,11, C575)

Tot zover zal ook voor de moderne lezer de waarde die de inhoud van Strabo's *Geografie* voor het beoogde publiek, de *politikos*, had, begrijpelijk zijn. Anders is dat met de om de haverklap terugkerende en meest uitgebreide en met citaten van velerlei dichters gelardeerde discussies over de 'Homerische geografie', dat is over de vraag waar de in het homerisch epos genoemde volken en plaatsen nog of niet meer te traceren zijn. (Actueel is dit soort kwesties nog altijd, in die zin dat zij nog altijd kunnen rekenen op de belangstelling van een breed publiek en de nodige emoties losmaken gezien de recente discussie in Nederland naar aanleiding van het boek van Goekoop over de ligging van het 'echte' Ithaka; Strabo's behandeling van dit probleem is ook nu nog steeds een goede inleiding in de verschillende theorieën en onmogelijkheden.²⁶) Het grootste deel van het eerste boek besteedt Strabo

24 F. Gisinger, 'Geographie', *PW*, S. IV (1924) 524.

25 Massilia: IV,1,5, C.179-180; vgl. C.181 over matiging van bruidschatten.

26 Cees H. Goekoop, *Op zoek naar Ithaka. Een speurtocht naar het vaderland van Odysseus* (Weesp 1990), en de soms opgewonden reacties op de terecht zeer kritische bespreking door B. Bommeljé in *NRC-Handelsblad*, *Zaterdagbijvoegsel* van 5 januari 1991. Strabo X,2,10-12, C.452-455.

aan de discussie over de vraag of Homerus als de eerste geograaf mag worden beschouwd, met andere woorden, of de geografische informatie die hij geeft in wezen nauwkeurig en betrouwbaar is. In grote delen van de boeken over Griekenland wordt de volgorde van Strabo's tekst bepaald door die in de zogenaamde 'Scheepscatalogus' van de *Ilias*, de opsomming van de Grieken die tegen de Trojanen ten strijde waren getrokken en hun plaats van herkomst. Hier is Strabo's voornaamste bron dan ook een Hellenistisch commentaar op deze 'Scheepscatalogus', zoals zijn beschrijving van de Troas en aangrenzend gebied buitengewoon uitgebreid is door de discussie over de precieze locatie van Troje en de in de *Ilias* genoemde plaatsen en van de woonplaatsen van de bondgenoten van de Trojanen. Kritisch bespreekt hij het werk hierover van Demetrius van Scepsis, die uit de streek afkomstig was en niet wars was van 'Lokalpatriotismus'. Strabo verdedigt Homerus tegen alle kritiek. Hij betreft daarbij niet alleen de aard van het dichtwerk en de gevolgen van vertekening door een dichterlijke wijze van zeggen, maar hij wijst ook voortdurend op de gevolgen van historische processen van verandering en migraties. De wereld is voortdurend in beweging. Dat geldt niet alleen voor de aardkorst, maar ook voor zijn bewoners. Volken verhuizen, soms blijft een naam als herinnering aan een vroegere situatie achter, soms wordt een naam meegenomen naar een nieuwe plek. Politieke verbanden zijn uiteengevallen, nieuwe ontstaan. Beroemde plaatsen raken in verval of worden verlaten; voor de geograaf is hun oude roem de enige reden om ze nog te vermelden, maar niet meer dan dat. Nieuwe steden worden gesticht en geraken tot bloei.

Het beeld van de natuur (de aardkorst beweegt immers ook, waar vroeger zee was is nu land en andersom) en een wereld die voortdurend in beweging zijn, heeft voor de stoïcijnse wijze niets beangstigends of verwarrend, omdat hij weet welke goddelijke 'Voorzienigheid' daar de sturende kracht achter is. Zo zijn Strabo's discussies over de Homerische geografie doorgelicht met stoïcijnse filosofische voorstellingen. Toch voelt Strabo zich gedwongen zich te verdedigen, waarom hij telkens weer op de kwesties van de Homerische geografie terugkomt. Het is om de roem van de Dichter en ieders vertrouwde met zijn werk, waar men immers van kindsbeen mee is opgegroeid en mee is onderricht.²⁷) Strabo citeert niet alleen Homerus, maar ook andere beroemde dichters, Pindarus, de tragediedichters, Hesiodus en vele anderen om de geografische locatie van een plaats te bewijzen, of ook omdat vermelding van een plaats door een beroemd dichter in een van zijn verzen in niet onaanzienlijke mate bijdroeg tot het prestige van die plaats.

Dat is de diepere en ook in de praktijk veel belangrijker betekenis van Strabo's literaire citaten en opsommingen van beroemdheden. De beoogde gebruikers van Strabo's *Geografie* waren de hoogste bestuurders in het Romeinse Rijk van Augustus en Tiberius. Zij waren Romeinen, maar zij stonden niet onverschillig tegenover de Griekse culturele tradities en nog minder tegenover de Griekse steden in Klein-Azië. Het proconsulaat van Asia

27 VIII,3,23, C.348-49; VIII,3,3, C.338; vgl. I,2,5, C.17: de Dichter leert wat goed en juist is. Vgl. A.M. Biraschi, 'Strabone e la difesa di Omero nei Prolegomena' in: Francesco Prontera (ed.), *Strabone. Contributi allo studio della personalità e dell'opera I* (Perugia 1984) 127-153.

was ontegenzeggelijk in de Keizertijd een van de meest eervolle en aanzienlijke ambten die een senator kon bekleden, en waarschijnlijk het meest eervolle en aanzien-verschaffende als men onder latere keizers afziet van de stadprefectuur van Rome. Onder Augustus en Tiberius was het proconsulaat van Asia stellig het hoogtepunt van een senatoriale carrière. "Graecia capta ferum victorem cepit", het onderworpen Griekenland heeft zijn onbeschaafde veroveraar aan zich onderworpen, dichtte Horatius ten tijde van Augustus (*Epist.* 2,1,156). Daarmee bedoelde hij dat de Romeinen met hun militaire overmacht de Grieken overmeesterd hadden, maar hen op hun beurt als hun meesters op het gebied van cultuur en beschaving moesten erkennen. Het patronaat over een Griekse stad leverde aanzienlijk meer prestige op dan dat over een barbaarse volksstam ergens in het westen of noorden. Reeksen inscripties uit het Griekse Oosten getuigen van dergelijke nauwe betrekkingen van afzonderlijke steden met individuele Romeinse aanzienlijken.

Tegenover de Romeinse overheid kon de Griekse stad zich beroepen op haar roem en haar verleden. Bekend is het verhaal, dat de Acarnaniërs bij de Romeinen op een voorkeursbehandeling aanspraak maakten, zonder succes overigens, omdat hun voorvaders als enigen van de Grieken niet hadden deelgenomen aan de oorlog tegen de Trojanen, van wie de Romeinen beweerden af te stammen.²⁸ Het motief van de Trojaanse afstamming van de Romeinen had niets te maken met werkelijke gebeurtenissen in een ver verleden, maar was vooral bedoeld om de Romeinen als een beschaafd volk een eervolle plaats te geven in de Griekse historische en culturele traditie. In de Kleinaziatische provincies kreeg de Romeinse magistraat vooral te maken met de aspiraties en de onderlinge wedijver van de steden. Daartoe behoorden juridische conflicten tussen nabuursteden om land, geschillen waarbij burgers uit verschillende steden betrokken waren, maar vooral ook zaken die direct het aanzien van een stad raakten zoals het recht Heilige Spelen te houden, toestemming om monumentale bouwwerken op te richten en dergelijke. In het algemeen was het keizerlijk bestuur deze aspiraties niet zeer gunstig gezind vanwege het beslag dat zij legden op de financiële middelen van de steden en dus op hun vermogen om belasting te betalen. Anderzijds waren de instelling van spelen en de oprichting van bouwwerken vaak ook nauw verbonden met de cultus ter ere van de keizer en de stad Rome. Er vond hier duidelijk een tweerichtingsverkeer plaats. De keizercultus was het centrale moment in het sociale en politieke leven van de stedelijke gemeenschappen. De keizer kon aangeboden eerbewijzen weigeren, zodat de aanvaarding ervan een gunst was.²⁹ Hoewel de steden zich rechtstreeks door middel van gezantschappen tot de keizer wendden, was de bemiddelende rol van *patroni* in Rome, fungerende en oudgediende provinciebestuurders, hierbij niet te verwaarlozen. Uiteraard droeg ook de roem van een stad bij tot de bereidheid van de keizer haar verlangens aan te horen.

Juridische kwesties werden gewoonlijk ter plaatse opgelost, voor of door de provinciegouverneur en zijn medewerkers. Dat geldt ook voor zaken die de onderlinge rangorde van de steden van een provincie betroffen, en in mindere

28 Str. X,2,25, C.462. Zie ook Justinus XXVIII,1,1-2,14.

29 S.R.F. Price, *Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor* (Cambridge 1984).

mate voor zaken van locale autonomie en interne bestuurlijke organisatie. Waar het hier echter vooral om gaat, is het soort argumenten dat door de stedelijke overheden werd aangevoerd om hun zaak te bepleiten. De Romeinse bestuurder werd geconfronteerd met precies dat soort dingen die Strabo in zijn *Geografie* vermeldt en bediscussieert. Het gaat daarbij niet alleen om feiten uit het recente verleden, historisch gefundeerde aanspraken op territoria, politieke autonomie en vormen van bestuurlijke organisatie (zo Claudius' antwoord op het verzoek van de burgers van Alexandrië om een Raad te mogen instellen: "ik weet niet of u die had ten tijde van de Ptolemaeën, maar onder Augustus was er zeker geen."³⁰), om door de Romeinen verleende gunsten of erbewijzen of aan de Romeinen bewezen weldaden, om de houding van de burgers tijdens de Romeinse burgeroorlogen, maar meer nog om de beroemdheid of het aanzien van de stad. Als het ging om de vaststelling van een rangorde van belangrijkheid en prestige, deed het beslist ter zake of deze of gene plaats er met meer of minder recht aanspraak op maakte de geboorteplaats van Homerus te zijn, welke beroemdheden er verder uit haar afkomstig geweest waren, of zij gunstig genoemd werd in de versregels van een beroemd dichter, en natuurlijk niet in het minst, in de epen van Homerus.

Vanuit dit perspectief valt aan het praktisch nut van Strabo's *Geografie* voor de Romeinse bestuurder niet te twifelen. Dit brengt ons tevens op de tweede pool van Strabo's wereldbeeld: Rome. Rome was het machtscentrum van de wereld waarin Strabo leefde en onder Augustus ontwikkelde Rome zich ook visueel, door zijn architectuur, tot het centrum van de wereld. De stad was groots aangelegd en maakte een overweldigende indruk op de bezoeker door de monumentaliteit en de roem van haar bouwwerken, de wegen die naar Rome leidden, de aquaducten, de riolering, de fonteinen, het Marsveld met zijn spelen en massa's toeschouwers, de heuvels, de zuilengangen, de theaters, het amphitheater, de tempels, en met als bekroning het mausoleum van Augustus.

En wie, als hij langs het oude Forum ging en een nieuw en weer een nieuw daarnaast aangelegd zag, en de basilieken en de tempels, het Capitool en zijn kunstwerken en die op de Palatijn en in de 'Promenade van Livia', zou gemakkelijk alles daarbuiten vergeten. Want zo is Rome. (V,3,8, C.236)

Hoewel Strabo weet, dat de continenten van zijn 'bewoonde wereld' zich buiten het Romeinse Rijk verder uitstrekken naar het noorden, het zuiden en vooral naar het oosten (het rijk van de Parthen en aangrenzende gebieden als Bactrië en Sogdiana, India), neigen in zijn perceptie 'bewoonde wereld' en 'Romeinse Rijk' ertoe geleidelijk samen te vallen.³¹ Hij volgt getrouw de pretenties van Augustus' propaganda dat de heersers van het rivaliserende wereldrijk, dat van de Parthen, zich in feite aan het gezag van de Romeinse keizer onderworpen hebben. Naar het zuiden toe kent hij stroomopwaarts van

30 H.I. Bell, *Jews and Christians in Egypt. The Jewish Troubles in Alexandria* (London 1924) nr.1, regel 66-72.

31 Van der Vliet, *Strabo over Landen, Volken en Steden*, 296-314, voornamelijk 301, 304, 307-8. Vgl. XVII,3,24, C.839.

Egypte het bestaan van het koninkrijk Meroë van de niet onbeschaafde Aethiopiërs. Maar verder beschouwt hij de zuidelijke hemelstreken als dor en heet, en voor zover bewoonbaar bewoond door half-nomadische holbewoners, schaapherders met karige middelen van bestaan en onbeschaafde gebruiken als seksuele promiscuïteit, en verder weg door jagers-verzamelaars als de Olifanteters, de Schildpadeters, de Worteleters, de Struisvoegeleeters en de Sprinkhaaneters.³² Hij is ervan overtuigd dat in het noorden niet ver voorbij de grenzen van het Romeinse Rijk de bewoonbaarheid van de wereld ophoudt als gevolg van de strenge koude. Over de barbaarse Ieren kent hij weinig meer dan geruchten van kannibalisme en verregaande incestueuze verhoudingen.³³ Bovendien gelooft hij dat vanaf het huidige Oost-Friesland de oceaankust zich recht naar het oosten voortzet. Wat er tussen de Elbe en Zuid-Rusland aan nomadische, waarschijnlijk in wagens rondzwervende veehoudende volken woont, weet hij niet.³⁴ Aan de oostgrens van het Romeinse Rijk, aan de oevers van de Zwarte Zee benoorden de Kaukasus leven barbaarse en roofzuchtige volken als de Heniochi, die met hun zeewaardige kano's als piraten de zee onveilig maken. Hoewel steeds meer van dit soort gebieden bij het Romeinse Rijk gevoegd worden, is deze rand van de bewoonde wereld voor Strabo en zijn lezers niet echt interessant.³⁵

Dit schema, waarin de eigen beschaafde wereld het centrum vormt en naarmate men zich verder daarvan verwijdt de barbaarsheid (nomadendom, veehouderij, jagers-verzamelaars) van de mensheid toeneemt, is oud en niet beperkt tot de Griekse voorstellingswereld. In essentie is het al bij Herodotus aanwezig.³⁶ De verschillende fasen van de ontwikkeling van de menselijke samenleving die Strabo onderscheidt: een zwervend bestaan van wat de natuur biedt als 'worteleters' en jagers, veenomadendom in meer en minder primitieve vormen, landbouw en sedentarialisatie en tenslotte de beschaafde, stedelijke samenleving en burgergemeenschap, waren in wezen ook al zo door Aristoteles onderscheiden.³⁷ Nieuw is de marginalisering van de als barbaars beschouwde randvolkeren tegen de achtergrond van de groei van het Romeinse Rijk tot een de gehele beschaving omvattend wereldrijk. Deze marginalisering betrof zowel de rand buiten, als onwillige barbaarse volken binnen het rijk. De uitbreiding van de Romeinse macht bracht de verspreiding van de beschaving, "to politikôs kai hêmêrôs zên" in Strabo's woorden. In Gallië hadden de Romeinen een eind gemaakt aan de onophoudelijke onderlinge oorlogen, de koppensnellerij, de mensenoffers en andere barbaarse praktijken. De inheemsen leefden nu als boeren, stedelijke samenlevingen kwamen tot ontwikkeling en de romanisatie drong langzaam door.³⁸ Tegenover en buiten deze politieke orde van de beschaving stonden de roversvolken, gewoonlijk bewoners van

32 XVI,4,9-14, C.771-772.

33 IV,5,4, C.201.

34 VII,2,4, C.294; VII,3,1, C.259. Van der Vliet, *Strabo over Landen, Volken en Steden*, 300.

35 XVII,3,24, C.839.

36 Klaus E. Müller, *Geschichte der antiken Ethnographie und ethnologischen Theoriebildung. Von den Anfängen bis auf die byzantinischen Historiographen I* (Wiesbaden 1972) 121, Abb.10.

37 Voor cultuur- en maatschappijvormen bij Strabo zie Van der Vliet, *Strabo over Landen, Volken en Steden*, 225-243. Aristoteles: *Politika* 1256a20-1256b1.

38 Bijv. IV,1,5, C.180; IV,1,11, C.186. Vgl. II,5,26, C.126-127 en IX,2,2, C.400-401.

berggebieden die met hun regelmatige plunderingen de boerenbevolking in de vlakten het leven zuur maakten. Zij waren daar echter min of meer toe gedwongen, omdat de oprukkende beschaving hen verdreef uit lager gelegen dalen en daardoor van een deel van hun bestaansmiddelen beroofde. Zo nodig werden zij krachtig aangepakt, tot slaaf gemaakt of uitgeroeid, zowel in het Alpengebied als in de Balkan.³⁹

Beschaving was voor Strabo niet alleen een kwestie van leefwijze als landbouwers en in stedelijke gemeenschappen (niet in dorpen!), maar ook van beheerste zeden en wetten, dus van bestuurlijke organisatie, machtsuitoefening en ordelijk gezag. Met de wereldwijde uitbreiding van het Romeinse Rijk en de stabilisering van zijn bestuur onder het vaderlijk keizerschap van Augustus bereikte zo bezien de geschiedenis een moment van voltooiing. Deze historische ontwikkeling stond echter niet los van de geografische omstandigheden. Het spreekt vanzelf dat volgens Strabo de ontwikkeling van een beschaafde leefwijze niet mogelijk was onder armzalige en karige natuurlijke omstandigheden, in de onherbergzame berggebieden, onder koude hemelstreken of in de dorre droogte van het land van de Viseters (de noordkust van de Indische Oceaan) en de woestijnachtige steppen van Afrika. Daar was de mensheid wel gedwongen tot een armoedig bestaan, levend van wat de natuur opleverde en verstoken van contacten met de beschaving. Strabo's ideale natuurlijke omgeving was die van het Middellandse Zeegebied, waar vruchtbaar land graanbouw, wijnbouw en de aanplant van olijven en andere vruchtdragende bomen mogelijk maakte en waar voldoende water en goede natuurlijke verbindingen voorhanden waren. Italië is volgens Strabo daarom het meest door de natuur gezegende land. Het is centraal gelegen, dus ook in een gematigd, niet extreem klimaat. Bovendien heeft het de voordelen van variatie, van noord naar zuid en van de afwisseling van vlakke en bergland, is rijk aan vers water en rijk aan mijnen, heeft goede havens, maar is ook goed te verdedigen (VI,4,1, C.286). Het best bedeed zijn Campanië en Latium:

Een bewijs voor de vruchtbaarheid van dat land is het feit dat daar het beste graan groeit, ik bedoel de tarwe, waarvan ook de haver komt, de soort die niet alleen beter is dan alle soorten rijst maar ook dan bijna elke andere graansoort. Er wordt gezegd dat sommige vlaktes jaarlijks de tweede maal met spelt, de derde met gierst en sommige nog een vierde maal met groenten ingezaaid worden. En de Romeinen hebben van daar de beste wijn, de Falernische, de Statanische en de Calenische.... Evenzo levert het gebied goede olijfolie op, vooral het land rond Venafrum, dat grenst aan de vlaktes. (Campanië: V,4,3, C.242-3)

Het land is in zijn geheel vruchtbaar en brengt alles voort, afgezien van een paar gebieden langs de kust, welke moerassig en ongezonder zijn, zoals het gebied van de Ardeaten en dat tussen Antium en Lavinium tot de *ager Pomptinus* en delen van het land van Setia en de omgeving van Terracina en het Circaeum, of welke toevallig bergachtig en rotsig zijn. En ook die zijn niet helemaal onbewerkt of nutteloos, maar geven overvloedige weiden of bos of bepaalde vruchten die op moeras- of rotsbodems groeien. De *Caecubus ager* is weliswaar moerassig, maar brengt een wijnstok voort die voortreffelijke wijn levert, namelijk die welke in bomen groeit. (Latium: V,3,5, C.231)

39 IV,6,3, C.203; IV,6,7, C.205-206; IV,6,8-9, C.206-207; VII,5,4, C.314-315. Zie ook 'roversvolken' als een aparte categorie bij Strabo: Van der Vliet, *Strabo over Landen, Volken en Steden*, 229-231.

Een gunstig natuurlijk milieu is echter geen voldoende voorwaarde. Te veel rijkdom en welvaart houdt het gevaar van luxe en dus dan onvermijdelijke decadentie in. En ondanks de gunstige natuurlijke omstandigheden in hun land hadden de zuidelijke Galliërs geen beschaafde leefwijze ontwikkeld. Isolement is volgens Strabo niet alleen een kwestie van slechte natuurlijke verbindingen met de beschaving, het is ook een karaktertrek.⁴⁰ De barbaar schuwt het contact en is op zichzelf. De ware kwaliteit van een volk blijkt uit de wijze waarop het van de mogelijkheden van de omstandigheden van zijn bestaan al of geen gebruik heeft gemaakt. De Atheners en de Spartanen leefden in een arm en bergachtig land, toch bouwden zij een stedelijke beschaving op, waren sterk en roemrijk.⁴¹ De Romeinen toonden hun politieke wijsheid door eerst voor de noodzakelijke dingen te zorgen: de ommuring en verdediging van hun stad in een natuurlijke omgeving die aanvankelijk verre van gunstig was en waaraan zij zich 'als slaven' moesten onderwerpen. Zij beseften echter, dat muren niet voldoende zijn om een stad te beschermen, maar dat de moed en de bekwaamheid van de burgerkrijgers zelf de doorslag geven. Zo onderwierpen zij 'door hun deugd en hun inspanning' de vruchtbare omgeving aan zich en lieten zich door tegenslagen niet teneerslaan. Vervolgens bouwden zij hun stad op, gebruik makend van de materialen, steen en hout, uit het achterland en van de rivieren om ze aan te voeren. Eerst zorgden zij voor wat nuttig was, aquaducten en wegen, en pas nadat hun inspanningen met het succes van de wereldheerschappij waren bekroond begonnen zij onder Caesar Augustus aan de uiterlijke verfraaiing van hun stad. Enerzijds zorgde Augustus voor de veiligheid van de constructies door bouwvoorschriften uit te vaardigen en een brandwacht op te richten, anderzijds liet hij een stad die hij van baksteen had aangetroffen van marmer na.⁴² Zo blijkt politieke wijsheid.

Het is de verbinding van geografische omstandigheden met historische en culturele ontwikkelingen die Strabo's werk zo 'modern' doet lijken. Met de opkomst van de moderne geografie is Strabo direct als een belangrijke voorloper en wegwijzer herkend.⁴³ Er is echter ook een schaduwzijde aan deze ontwikkeling. De boeiendste en meest suggestieve passages in Strabo's *Geografie* zijn die waarin natuurlijke omstandigheden, aard van het land, klimaat en bodemrijkdom, wilde en tamme fauna, het uiterlijk van de bewoners, hun karakter, kleding, gedrag, zeden, gebruiken en beschavingspeil in één groot verband onderling samenhangend getekend worden. Deze passages berusten op de scherpe waarnemingen en levendige beschrijvingen van een van Strabo's voornaamste bronnen, de stoïcijnse filosoof en systeembouwer Posidonius. Zoekend naar de werking van de goddelijke *Logos* die volgens hem de gehele kosmos beheerste en doortrok, wees hij aan hoe deze overal van zijn invloed blijf gaf door middel van de ligging van de verschillende

40 Van der Vliet, *Strabo over Landen, Volken en Steden*, 183-186.

41 II,5,26, C.127.

42 V,3,7-8, C.234-236.

43 C. van Paassen, *The Classical Tradition of Geography* (diss. Utrecht; Groningen-Djakarta 1957) 3, 7 (Ratzel, Vidal de la Blanche), 30 (Strabo en Ritter). J.H.G. Lebon, *An Introduction to Human Geography* (London 1952). Het waardeoordeel van H.F. Tozer, *A History of Ancient Geography* (Cambridge 1897) 247.

landen onder verschillende hemelstreken. Posidonius en Strabo waren echter geen strikte geografisch deterministen. Zij hadden oog voor de hardnekkigheid van historische en culturele tradities, voor menselijke handelingsvrijheid binnen de gegeven omstandigheden. Latere, negentiende-eeuwse geografen zouden door hun zienswijze echter wel geïnspireerd worden tot of gesteund worden in geografisch deterministische visies, met hun racistische consequenties.⁴⁴

Zoals men de 'herkenning' van Strabo aan het begin van de moderne negentiende eeuwse geografische traditie mag plaatsen, zo kan men anderzijds zijn *Geografie* als de afsluiting van de Griekse en Hellenistische geografische traditie beschouwen. Niet alleen zijn door de bespreking in de eerste boeken essentiële stukken uit het werk van wetenschappelijke geografen als Eratosthenes en Hipparchus bewaard gebleven, maar ook de rest van Strabo's *Geografie* berust voor het overgrote deel niet op autopsie, maar op geschreven bronnen. Dat is overigens kenmerkend voor de geleerde traditie in de Klassieke Oudheid in het algemeen, waarin filosofische speculatie oneindig hoger werd geschat dan experimenten of de praktische kennis van de geminachte slaaf of handwerksman. Met *dédain* spreekt Strabo over de onbetrouwbaarheid van de zeemannsverhalen van kooplieden.⁴⁵ De door hem veelvuldig geciteerde kustbeschrijving van Artimedorus van Ephese was vermoedelijk in aard en intentie ver verwijderd van de alledaagse handleiding voor de koopvaarder.⁴⁶

Zo groot de inhoudelijke variatie van Strabo's *Geografie* is, zo groot is ook de variatie van bronnen die hij gebruikt heeft. Bovendien moest hij voor verschillende gebieden uit verschillende autoriteiten putten. Waar mogelijk volgde hij één hoofdbron, die hij voortdurend kritisch vergeleek en aanvulde met informatie uit een tweede of derde, eventueel aangevuld met incidentele gegevens uit nog andere bronnen. Van Strabo's beschrijving van Klein-Azië, die doorspekt is met literaire citaten en op een grote eruditie en belesenheid berust, lijkt mij het brongebruik niet te ontrafelen. Voor de randgebieden als het Iberisch schiereiland, Gallië, de binnenlanden van Afrika en fysisch-geografische verschijnselen in het algemeen was kennelijk Posidonius zijn voornaamste bron. Daarnaast putte hij veel uit het werk van geschiedschrijvers, bijvoorbeeld Polybius voor de wereld van het westen en de Alexander-geschiedschrijvers voor die in het oosten. Veroveringen en oorlogen leverden immers via betrouwbare zegsliden de geografische en ethnografische kennis op die door geleerden als Strabo werd verwerkt. Ook waar het het Griekse cultuurgebied betrof maakte Strabo veel en graag gebruik van het werk van geschiedschrijvers, de algemene geschiedenis van de vierde-eeuwse Ephorus, locale geschiedenis als van Antiochus van Syracuse, en in het algemeen het

44 Zie de voortreffelijke bespreking van de uitwassen van de historisch-geografische en deterministische scholen door Lucien Febvre, *La Terre et l'évolution humaine. Introduction géographique à l'histoire* (oorspr. druk 1922; Paris 1970) 11-31, 61-65.

45 XV,1,4, C.686; misprijzend over Pytheas als een 'gewone man': II,4,2, C.104, en het tegendeel over de geloofwaardige Patrocles: II,1,2, C.68.

46 Lionel Casson, *The Periplus Maris Erythraei. Text with introduction, translation and commentary* (Princeton 1989) 8.

genre van 'stichtingen van steden en verhuizingen van volken'.⁴⁷ Deze opmerkingen over Strabo's bronnen laten niet meer dan het topje van een ijsberg zien. Heel veel fragmenten van oudere geografische en historische literatuur, de meeste van vierde-eeuwse en Hellenistische oorsprong, zouden voor ons verloren zijn gegaan als wij Strabo's *Geografie* niet hadden. Eigentijdse, meest Griekse, verslagen van de recente Romeinse expansie-oorlogen voegden daar nog het een en ander aan toe. In de selectie van het materiaal, met zijn zelfstandige kritische en verstandige houding, zijn betrokkenheid bij de stof, en door de helderheid en leesbaarheid van zijn persoonlijke stijl draagt Strabo's *Geografie* echter onmiskenbaar het stempel van de auteur.

Opmerkelijk is overigens, dat Strabo's *Geografie* een enkele keer inhoudelijk vrijwel exact dezelfde informatie geeft als de door hem verguisde Herodotus, bijvoorbeeld over de gebruiken van de Mesopotamiërs en de Massageten.⁴⁸ Ongetwijfeld had Strabo deze gegevens van de Alexander-geschiedschrijving betrokken. Zo levert hij ook de traditie over van de beschaving-brengende en steden-stichtende Alexander de Grote die in het verre noordoosten een einde maakte aan nomadisme en gruwelijke barbaarse gebruiken. Zo zijn wij, en hij eveneens, vertrouwd met het beeld van de roofzuchtige bergvolken die als een bedreiging voor stabiel bestuur en vreedzame beschaving nodig gepacificeerd moesten worden. Pas onlangs zijn de ideologische inhoud en vertekening van deze voorstellingen ondubbelzinnig aangetoond.⁴⁹ Moderne, Europese geleerden en interpreten hadden immers dezelfde visie op de verspreiding van de beschaving door koloniserende mogendheden, zo niet van hun wereldwijde taak daartoe, en nog altijd worden nomaden gedwongen zich als beschaafde mensen te laten 'nederzetten' om de vruchten van een ordentelijk bestuur te kunnen smaken.

De Hellenistische geschiedschrijvers en ethnografen hadden desondanks een open oog voor het eigene van de vreemde culturen van meer of minder barbaarse en beschaafde volken in hun eigen natuurlijk milieu. Zij hadden ook een open oog voor de kracht van de culturele traditie.⁵⁰ Strabo selecteerde. Zijn werk weerspiegelt al de mentaliteit van de Romeinse bestuurder, die niet geïnteresseerd was in de annexatie van Brittannië omdat de bezetting te veel zou kosten en de belasting op de handel ermee zo toch genoeg profijt bracht, die niet geïnteresseerd was in de onwelluidende en onuitsprekbare namen van inheemse stammen, maar wel in welke goudkorrels uit rivierbeddingen winnen en met welke methoden dat gebeurt.⁵¹ Soms lijken de denkwerelden van de Victoriaanse bestuurders en geleerden, van Strabo en Cassius Dio niet zo ver van elkaar af te staan.

47 O.a. XIII,3,3, C.621. Het genre is onderscheiden door Polybius IX,1,4.

48 Mesopotamiërs: XVI,1,20, C.745-746; Herodotus I,195-199. Massageten: XI,8,6, C.513; Herodotus I,215-216.

49 Vooral door het werk van P. Briant, '>Brigandage<' (vgl. noot 2).

50 A. Dihle, 'Zur hellenistischen Ethnographie' in: *Grecs et Barbares* (Entretiens de la Fondation Hardt VIII; Vandoeuvres 1961) 205-232.

51 Edward Ch.L. van der Vliet, 'L'ethnographie de Strabon: idéologie ou tradition?' in: Prontera, *Strabone. Contributi*, I, 78-83.